

HADİS ŞARİHİ OLARAK İBN HACER EL-ASKALÂNÎ

IBN HAJAR AL-ASKALÂNÎ AS A COMMENTATOR OF HADİTH

Yrd. Doç. Dr. Mehmet BİLEN

Dicle Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi

ÖZET

Müslümanlar, Hz. Peygamber'in sünnetinin/hadislerinin doğru bir şekilde anlaşılmasına büyük önem vermişler ve bunun için ciddi çalışmalar yapmışlardır. Bu amaçla çok sayıda şerh yazılmıştır. Bunların en meşhurlarından biri de Buhârî'nin *Sahih*'i üzerine İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1448) tarafından yazılan *Fethu'l-Bârî*'dir. Bu çalışmada bu şerhin özellikleri ve müellifinin metodu inceleme konusu yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İbn Hacer, Fethu'l-Bârî, şerh, tenkit, Buhârî şerhi.

ABSTRACT

Muslims have given a big importance to understand Prophet's tradition(sunnah)/hadiths in a correct way and done serious studies for this. Therefore a lot of books of commentary have been written. One well-known of these books is *Fath al-Bârî* which was written by Ibn Hajar al-Asqalânî on al-Bokhârî's *al-Sahih*. In this study, the features of this commentary book and the method of its author have been studied.

Key words: Ibn Hajar, Fath al-Bârî, commentary, criticism, commentary book on al-Bokhârî.

Giriş:

İslam'ın temel kaynağı olan Kur'an-ı Kerim'in açıklaması, onun hayata geçirilmiş şekli olan Hz. Peygamber'in sünneti ve onun yazılı ifadeleri olan hadisler, Hz. Peygamber döneminden itibaren Müslümanların büyük ilgisine mazhar olmuştur. Özellikle hadislerin muhafazası ve sonraki nesillere sağlam bir şekilde aktarılabilmesi için daha ilk dönemlerden itibaren ciddi çalışmalar yapılmıştır. Hadis ilmiyle uğraşanlar, sadece hadisleri rivayet etmekle yetinmemiş, rivayet edilen hadis metinlerinin anlaşılması için de büyük çabalar sarfetmişlerdir. Bu çabaların sonucu olarak geleceğimizde muazzam bir şerh edebiyatı oluşmuştur.

Arapça "شرح" fiilinin mastarı olan şerh sözlükte açmak, genişletmek, açıklamak, tefsir etmek anlamalarına gelmektedir.¹ İstilah olarak, kapalı ve müşkil bir ifadeyi açmak, muhatabın anlayacağı şekilde açıklamak, bir lafızda yer alan ve herkesin kolayca anlayamayacağı gizli anlamları keşfedip açığa çıkarmak² anlamlarına gelen *şerh*, Hadis edebiyatı terimi olarak, herhangi bir hadisin veya birçok hadisi ihtiva eden bir hadis

¹ Râgıb el-İsfahanî, *el-Mufredât fî Garibi'l-Kur'an*, thk. M. Seyyid Geylani, Daru'l-Ma'rife, Beyrut, ts, s. 258; İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, Dar Sadr, Bayrut, ts. II, 497; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, thk. Hüseyin Nassar, Kuveyt, 1969, VI, s. 502-503; et-Tehânevî, *Keşşafu Istilâhâti'l-Funûn*, Kahraman yay. İst. 1984, I, 735.

² Karacabey, Salih, *Hattâbî'nin Hadis İlmindeki Yeri*, Sır yayıncılık, İst. 2002, s.179. Krş. Râgıb, a.g.e., s. 258; İbn Manzur, a.g.e., II, 497; ez-Zebîdî, a.g.e., VI, 502-503.

kitabının "Kavâid-i arabiyye ve usûl-i şer'iyye hasebince bi kadri't-tâka"³ açıklanması sonucu meydana getirilen eser demektir.⁴

İlk şerh örnekleri olarak kabul edilen garîbu'l-hadîs çalışmaları dikkate alındığında, ilk yazılı şerh kaynaklarının meşhur hadis kaynaklarından önce yazıldığını söylemek mümkündür. Bu alanda yazılan ilk eserin Ebu Ubeyde Ma'mer b. Musenna'nın (ö.210/825) *Garîbu'l-Hadis*'i olduğu belirtilmiştir. Bu dönemde Ebu Ubeyd Kasım b. Selam (ö.224/838), İbn Kuteybe (ö.276/889) ve daha pek çok alim tarafından kaleme alınmış olan dil ağırlıklı *garîbu'l-hadis* çalışmalarının yanında, İmam Şafii (ö. 204/820) ve İbn Kuteybe'nin *ihtilafu'l-hadise* dair muhtevaya yönelik çalışmalarını da görmekteyiz. Hadisleri hem dil hem de muhteva açısından ele alan kapsamlı şerh çalışmaları ise Hattabî (ö.388/998) ile başlamıştır.⁵

IV. asırda Hattabî ile başlayan bir hadis kaynağındaki rivayetleri baştan sona değişik yönlerden ele alarak yazılan şerhlerin en güzel örneklerinin IX. asırda verildiğini görüyoruz. Şerhlerde hadisler dil ve gramer açısından tahlil edilip müşkil manalar izah edilmekte ve fihhi istinbatlar yapılmaktadır.⁶ Şarihler, hadisleri içinde geçen kelimelerin gramer durumları, fikhî ve ahlakî boyutları açısından incelemenin yanında aynı hadisin diğer varyantlarını da -ki bazen bu rivayetlerin geçtiği kitaplar bugün elimizde bulunmayabilmektedir- tespit etmeye çalışmışlardır. Bunu yapmak için sîretler, cüzler, mubhemât, fevâid, meşyaha gibi pek çok eseri kapsayan geniş bir kaynak taraması yapmışlardır. Böylece okuyucuyu zahmetsizce diğer kaynaklara ulaştırmış olurlar.⁷

Hadisleri değişik yönlerden inceleme konusu yaparak anlaşılmasını kolaylaştıran şerhler, günümüzde de Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Sünnetinin anlaşılması noktasında ilk başvuru kaynaklarımızı oluşturmaktadır. Hadisleri bu şekilde inceleme konusu yapan bir eser yazabilmek için sadece hadis ilimlerini bilmek yeterli olmaz. Zira şerhler hadis rivayetinin yanında dirayetinin de ele alındığı eserlerdir. Dolayısıyla şarihin hadisin isnad incelemesinin yanı sıra metninin anlaşılması ve ondan çıkarılabilecek hükümleri ortaya koymasına yardımcı olacak bir donanıma da sahip olması gerekir. Bu da şarihin iyi bir tahsilden geçip çok yönlü bir şekilde yetişmesiyle mümkündür. Bunlara ek olarak zengin bir kütüphane ve sağlıklı bir bakış açısına sahip olmak da şarihin yazacağı şerhin kalitesini artıracak hususlardandır.

Bu çalışmamızda Hadis Edebiyatının en meşhur eseri olan Buhârî'nin (ö.256/869) *Sahîh*'i üzerine İbn Hacer el-Askalânî (ö.852/1448) tarafından yazılan ve ilim dünyasından büyük bir rağbet gören *Fethu'l-Bârî* adlı şerhi konu edineceğiz. Şerh edebiyatının en güzel örneklerinin verildiği IX. yüzyılda kaleme alınmış olan *Fethu'l-Bârî*'yi şerh özellikleri açısından; müellifini de bir şarihin sahip olması gereken donanımlar açısından değerlendirmeye tabi tutacağız. Bu amaçla İbn Hacer'in tahsili, yararlandığı kaynaklar, diğer ilimlerle ilgisi gibi konular üzerinde durduktan sonra çalışma yöntemi ve şerhinde takip ettiği metodu (dirayeti) ele alacağız.

1. Tahsili

³Çakan, İsmail Lütfi, *Hadis Edebiyatı*, MÜİFV. Yay. İst. 1989, s. 142. (Taşköprizâde, *Mevzuâtı'l-Ulüm*, II, 13'ten naklen).

⁴ Çakan, a.g.e., s.142.

⁵ Geniş bilgi için bkz. Karacabey, Salih, a.g.e., s. 185-199.

⁶ Görmez, Mehmet, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, TDV yay. Ankara 1997, s. 78-79.

⁷ Yıldırım, Enbiya, *Geleneksel Hadis Yorumculuğu*, Rağbet yay. İst. 2001, s. 19.

22 Şa'ban 773/28 Şubat 1372 tarihinde Mısır'da doğan İbn Hacer,⁸ beş yaşında okula (el-Mekteb) başlamış ve 9 yaşındayken Kur'an'ı hıfz etmiştir.⁹ Daha sonra yaşadığı dönemin geleneğine uygun olarak, fıkıh, usul ve hadis ilimlerinde yazılmış olan bazı kitapları ezberlemiştir.¹⁰ Mekteb yıllarında tarih ve edebiyatla uğraşmış olan İbn Hacer'in daha o dönemde râvilerle ilgili önemli bir birikiminin oluşmaya başladığı belirtilmektedir.¹¹

17 yaşındayken İbnu'l-Kattan'ın derslerine devam etmiş ve ondan fıkıh, usul, Arap dili ve hesap dersleri almıştır.¹² 19 yaşına vardığında edebî sanatlarla uğraşmış ve bu alanda önemli bir noktaya gelmiştir.¹³

Daha gençlik yıllarında *Sahîh-i Buhârî*'yi okumaya başlamış olan İbn Hacer, onu farklı hocalardan dinleme imkanı bulmuştur.¹⁴ 793/1390 yılından itibaren Hadisle ilgilenmeye başlayan İbn Hacer'in bu ilimde yoğunlaşması ve ihtisaslaşmaya başlaması ise 796/1393'ten itibaren dir. O, Hadis ilmini ağırlıklı olarak, yaklaşık 10 yıl talebelik yaptığı hocası Zeynuddin el-İrakî'den (ö.806/1403) almıştır. el-İrakî, 797/1394'de Hadis ilimlerinde ders vermesi için İbn Hacer'e izin veren ilk kişidir. Dönemin diğer hadis alimlerinden de dersler alan İbn Hacer, çok sayıda hadis cüzünü ve hadis kitabını hocalarından okumuş ve ilim tahsili için gittiği yerlerde bulduğu hadis kitaplarını da toplamıştır ki, *Fethu'l-Bârî*'de hadislerin farklı tariklerini karşılaştırmadaki başarısında bunun etkisinin olduğu söylenebilir.

Dönemin meşhur alimlerinden kıraat, fıkıh, usul, nahiv vb. dersler de alan İbn Hacer,¹⁵ ilim tahsili için Kahire dışındaki ilim merkezlerini de gezmiştir.¹⁶

Çok sayıda alimden ders alan İbn Hacer, ders olarak okuduğu kitapları ve kendisine ders vermiş olan hocalarını zikrettiği iki kitap yazmıştır. Bunlardan *el-Mu'cemu'l-Mufehres*'te okuduğu kitapları ve bu kitapları kendisine okutan hocalarının isimlerini, *el-*

⁸ İbn Hacer'in hayatıyla ilgili olarak bkz. es-Sehâvî, *el-Cevahir ve'd-Durer fî Tercemeti Şeyhi'l-İslam İbn Hacer*, thk. İbrahim Bacis Abdurrahman, Daru İbn Hazm, Beyrut, 1999; Şakir Mahmud a.g.e., Bu eserlerde İbn Hacer'in hayatı detaylı bir şekilde anlatılmaktadır.

⁹ es-Sehâvî, I, 121.

¹⁰ Ezberlediği kitaplar şu şekilde sıralanabilir: el-Makdisî'nin (ö.600/1203) "*Umdetu'l-Ahkam*"ı, el-Kazvîni'nin (ö.695/1295) "*el-Hâvi's-Sâğîr*"i, Ebu Amr İbnu'l-Hâcib'in (ö.646/1248) "*Muhtasar*"ı, Kasım b. Ali el-Harîrî'nin (ö.516/1122) "*el-Mulha*" adlı manzumesi, el-Beydâvî'nin (ö.685/1286) "*Minhâcu'l-Vusûl ilâ 'İlmi'l-Usûl*"ini, Hafız el-İrakî'nin (ö.806) "*Elfiyye*"si, İbn Malik'in (ö.672) "*Elfiyye*"si ve Ebu İshak eş-Şirâzî'nin (ö.426/1034) "*et-Tenbîh*"i. (Bkz. Şakir Mahmud, I, 54-57).

¹¹ es-Sehâvî, I, 125; Şakir Mahmud, I, 58.

¹² es-Sehâvî, I, 124.

¹³ Şakir Mahmud, I, 60. es-Sehâvî, şairliği ile temayüz etmiş olan İbn Hacer'in hem yazdığı divanlardan hem de kendisine manzûm olarak sorulan sorulara manzûm olarak verdiği cevaplardan söz etmektedir. (Bkz. es-Sehâvî, II, 858-890).

¹⁴ İbn Hacer, *Sahîh-i Buhârî*'yi 785/1383 yılında Hicaz'da Afifuddin Abdullah en-Neşaverî'den (ö.790/1388), (Bkz. Şakir Mahmud, I, 57.) 786/1384'da Mısır'da Necmuddin Ebu Muhammed Abdurrahim b. Abdulvehhab b. Abdulkerim b. Ruzeyn'den (ö.791/1389) dinlemiştir. (Bkz. es-Sehâvî, I, 125) Aynı şekilde Abdurrahman b. Ahmed b. Mubarek el-Ğazzi'den (ö.799/1396) ve 793/1390 yılında Muhammed b. Muhammed b. Ali ez-Ziftâvî'den (ö.794/1391) de dinlemiştir. (Bkz. İbn Hacer, *el-Mecmau'l-Muesses li'l-Mu'cemi'l-Mufehres*, thk. Yusuf Abdurrahman Mar'aşlı, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1992, II, 469).

¹⁵ es-Sehâvî, I, 126-140, 142-195.

¹⁶ İbn Hacer, ilim tahsili amacıyla İskenderiye, Mekke, Medine, Yemen, Şam, Haleb vb. bir çok yere gitmiştir. Gittiği yerlerde çok sayıda kitap toplamış veya istinsah etmiştir. (Bkz. es-Sehâvî, I, 142-195; Şakir Mahmud, I, 75-90.). es-Sehâvî, hocası İbn Hacer için hazırladığı "*buldaniyat*"ta onun gittiği yerleri ve buralarda görüştüğü hocalarını ve aldığı dersleri zikretmiştir. Liste incelendiğinde İbn Hacer'in yaklaşık elli yere ilim tahsili için gittiği görülmektedir. (Bkz. es-Sehâvî, I, 192-195).

Mecmau'l-Muesses li'l-Mu'cemi'l-Mufehres'te ise hocalarının terceme-i hallerini ve onlardan aldığı ders ve icâzeleri zikretmektedir. İbn Hacer, *el-Mecmau'l-Muesses*'te yedi yüze yakın alimi ve onlardan aldığı ders ve icâzelerini zikretmektedir ki bu onun ciddi bir tahsil hayatının olduğunu göstermektedir.¹⁷

Yaşadığı dönemin en iyi alimlerinin yanında yetişen İbn Hacer, müderrislik, kadılık, müftülük ve hatiplik gibi değişik görevlerde bulunmuştur. Değişik medreselerde tefsir, hadis, fıkıh dersleri vermiş olan İbn Hacer, imla meclisleri de kurmuştur. 808/1405 yılında başladığı meclislerine 852/1448 yılında vefat edinceye kadar devam etmiş ve çok sayıda talebe yetiştirmiştir.¹⁸

2. Kütüphanesi ve Kaynak Kullanımı

Kütüphane bir alim için en önemli servettir. Yazdığı eserlerin kalitesi kullandığı kütüphanenin zenginliği ile doğru orantılıdır. Kaleme aldığı eserde ne kadar çok farklı kaynağa ulaşırsa eserin kalitesi de o ölçüde artar. Bu anlamda İbn Hacer'in özellikle şerhini kaleme alırken çok zengin bir literatürden yararlandığını görüyoruz.

İbn Hacer, İslamî ilimlerdeki gelişme bakımından İslam Tarihinin en parlak dönemlerinden birini teşkil eden Memlûklular döneminde yaşamıştır. Bu dönemde çok sayıda alim Mısır'da toplanmıştır.¹⁹ Bunlarla birlikte çok sayıda eserinde bu dönemde Mısır'da toplandığını tahmin etmek güç olmasa gerek. Dolayısıyla hayatının bir döneminde kütüphanecilik de yapmış olan İbn Hacer'in çok zengin bir kütüphane imkânına sahip olduğunu söyleyebiliriz.²⁰

İbn Hacer'in yukarıda zikrettiğimiz *el-Mecma'ul Muesses* adlı eseri incelendiğinde onun yararlandığı kaynaklar hakkında yeterince bilgi sahibi olmak mümkündür. Zira o, söz konusu eserde hocalarından ders olarak okuduğu kitapların yanında icazet aldığı eserleri de zikretmektedir. Verdiği kitap isimleri onun çok sayıda kaynağı okuma imkanı bulduğunu göstermektedir.

İbn Hacer'in çok zengin bir kütüphaneden yararlandığının önemli bir göstergesi de *Fethu'l-Bârî*'yi yazarken başvurduğu kaynakların zenginliğidir. O, şerhinde yaklaşık olarak bin dört yüz civarında kaynaktan yararlanmıştır.²¹ Gerçekten de bu çok büyük bir yekun oluşturmakta ve müellifin çok zengin bir kütüphaneden yararlandığını

¹⁷ İbn Hacer, her ilim dalında dönemin en meşhur simalarına talebelik yapmıştır. Onun ders aldığı önemli hocalarından bazıları şunlardır: **Kiraat Hocaları:** 1-İbrahim b. Ahmed b. Abdulvahid et-Tenûhî (ö.800/1397), 2-Muhammed b. Muhammed b. Muhammed ed-Dimaşkî el-Cezerî (ö.833/1429). **Hadis Hocaları:** 3- Abdullah b. Muhammed b. Abdullah b. Suleyman en-Neşâverî (ö.790/1388), 4- Cemaluddin Muhammed b. Abdullah b. Zahîre el-Mahzûmî (ö.817/1414), 5- Ebu'l-Fadl Zeynuddin Abdurrahim b. el-Huseyn b. Abdurrahman el-İrâkî (ö.806/1403), 6- Ebu'l-Hasan Ali b. Ebi Bekr b. Suleyman el-Heysemî. (ö.807/1404). **Fıkıh Hocaları:** 7- İbrahim b. Musa b. Eyyub, Burhaneddin el- Ebnâsî (ö.802/1399), 8- Ömer b. Ali b. Ahmed b. el-Mulakkin (ö.804/1401), 9- Ömer b. Raslan b. Nasîr b. Salih el-Bulkînî (ö.805/1402), 10- Muhammed b. Ali b. Abdullah el-Kattan (ö.813/1410), 11- Ali b. Ahmed b. Ebi Bekr el-Edemî (ö.813/1410). **Arap Dili Hocaları:** 12- Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Abdurrezzak el-Ğumârî (ö.802/1399), 13- Muhammed b. İbrahim b. Muhammed ed-Dimaşkî el-Beşteki (ö.830/1426), 14. Mecdüddin Ebu't-Tahir Muhammed b. Yakub b. Muhammed b. İbrahim b. Ömer eş-Şirâzî el-Fîrûzabâdî (ö.817/1414), 15. İzzüddin b. Cemâ'a (ö.819/1416). (Bkz. es-Sehâvî, a.g.e., I, 200-240.)

¹⁸ Şakir Mahmud, I, 129-142.

¹⁹ Yiğit, İsmail, *Memlûkler*, DİA, XXIX, 94; Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, İstanbul, 1992, VII, 41.

²⁰ Kaynaklar, İbn Hacer'in bir dönem görev yaptığı Mahmediye kütüphanesinde yer alan kitaplar için biri isimlerine göre diğeri konularına göre olmak üzere iki kitap yazdığını bildirmektedir. Bkz. es-Sehâvî, II, 609

²¹ Bkz. Ebu Ubeyde Meşhur b. Hasan ve Ebu Huzeyfe Raid b. Sabri, *Mu'cemu'l-Musannefâti'l-Vâride fi Fethi'l-Bârî*, Daru'l-Hicre, Riyad, 1991.

göstermektedir. Şerhinde altmışa yakın *tefsirden*, onlarca *hadis şerhinden*, elliye yakın *musnedten*, sekiz tane *musanneften*, yedi *mustahreften*, yetmişe yakın *fevaiden*, ondan fazla *mağazâden* yararlanmış olması bunu açıkça ortaya koymaktadır. Ayrıca es-Sehavî'nin²² de belirttiği gibi şerhinin en belirgin özelliklerinden biri, hadislerin farklı tariklerini toplamasıdır. Bu konudaki başarısı onun çok sayıda hadis kaynağından yararlanma imkanını elde etmesindedir. İbn Hacer'in çeşitli hastalıklar hakkında bilgi verirken kullandığı kaynakların zenginliği ve çeşitliliği de buna iyi bir örnektir. Mesela sara hastalığı hakkında Hipokrat'tan nakilde bulunması dikkat çekicidir.²³ Aynı şekilde taun (kolera) hastalığı hakkında bilgi verirken lügat, garibu'l-hadis, hadis şerhleri ve fıkıh kitaplarından oluşan çok sayıda kaynaktan yararlandıktan sonra doktorların konuyla ilgili görüşlerini de İbn Sina'dan nakletmiştir. Şunu da belirtmekte yarar vardır ki, İbn Hacer kolera ve veba hastalıklarının aynı olduklarına dair farklı kaynaklardan naklettiği bilgileri bir rivayete dayanarak reddetmektedir.²⁴

İbn Hacer'in sadece şerhinde değil başka eserlerinde de çok sayıda kaynaktan yararlandığını görüyoruz. el-İsâbe'de kullandığı kaynakların sayısının 940'ı aştığı belirtilmiştir.²⁵ *Tağlîku't-Ta'lik*'i de 350'ye yakın kaynaktan yararlanarak yazmıştır.²⁶ Bütün bu zikrettiklerimiz onun çok zengin bir kütüphanesinin bulunduğunu göstermektedir.

Burada dile getirmek istediğimiz hususlardan biri de İbn Hacer'in zaman zaman kaynak seçiminde isabetli davranmamasıdır. Mesela, Haricilerle ilgili bilgiyi bir fıkıh kitabından; Şafii fakihlerinden olan er-Rafii'nin (ö.623/1226) İmam Gazâlî'nin (ö.505/1111) *el-Vecîz* adlı eseri üzerine yazdığı *eş-Şerhu'l-Kebîr* diye bilinen *el-Fethu'l-Azîz fi Şerhi'l-Vecîz* adlı eserinden nakletmektedir.²⁷ Kanaatimizce İbn Hacer'in bu konuyla ilgili bilgileri sadece siyer ve fırak kitaplarından alması daha doğru olurdu. Nitekim o da *eş-Şerhu'l-Kebîr*'den sonra İbn Hazm'ın (ö.456/1063) *el-Fisal fi'l-Milel ve'n-Nihal* adlı eseriyle el-Bağdadî'nin (ö.429/1037) *el-Fark Beyne'l-Fırak* adlı eserinden de yararlanmışır.²⁸

İbn Hacer, şerhinde çok sayıda kitabı ise, müelliflerini zikretmeden vermektedir. Bazı kitapların da nispet ettiği kişilere ait olup olmadığı tartışma konusu olmuştur.

²² es-Sehavî, II, 707.

²³ Bkz. *Fethu'l-Bârî*, X, 141.

²⁴ Bkz. *Fethu'l-Bârî*, X, 221-222.

²⁵ Şakir Mahmud, II, 5.

²⁶ Kandemir, M. Yaşar, *İbn Hacer el-Askalânî*, DİA, XIX,517.

²⁷ *Fethu'l-Bârî*, XII, 351.

²⁸ *Fethu'l-Bârî*, XII, 353. İbn Hacer, Haricilerle ilgili bilgi verirken, üç kişinin onlarla alakalı müstakil eserler yazdığını bildirmektedir: 1. Ebu Mihnef Lut b. Yahya (ö.170/786'dan önce veya 175/791). İbn Hacer, Taberî'nin (ö.310/922) bu zatın eserini tarihinde özetlediğini belirtmektedir. 2. el-Heysen b. Adîy b. Abdurrahman es-Su'alî et-Tâî (ö.207/822) 3. Buhârî'nin el-Camiu's-Sahîh dışındaki hocalarından Muhammed b. Kudâme el-Cevherî (ö.237/851).(*Fethu'l-Bârî*, XII,352). Hariciler ile ilgili hadisleri çok geniş bir şekilde şerh eden İbn Hacer'in haberleri isnadlı bir şekilde rivayet ettiklerini söylediği yukarıdaki üç eserden hiç rivayette bulunmamış olması dikkat çekicidir. O, konuyla ilgili rivayetleri genellikle hadis kaynaklarından nakletmektedir. Halbuki daha önce iki defa hariciler hakkında dolaylı bilgi verirken Muhammed b. Kudame'nin Ahbâru'l-Havâric'ini kullanmıştır. (*Fethu'l-Bârî*, III, 105; VII, 514) Bu da söz konusu kaynaklarda gerekli bilgiyi bulamamış olma ihtimalini ortadan kaldırıyor gibi gözükmektedir. el-Heysen b. Adîy'nin eserini haricî olduğu için kullanmadığını düşünmek de mümkündür. Çünkü bu zatın hadisçilere göre sika olmadığı belirtilmiştir.(Bkz. İbn Hacer, *Lisanu'l-Mizan*, Beyrut,1986, VI, 209; Ta'rifu Ehli't-Takdîs bi Merâtibî'l-Mevsûfîn bi't-Tedlîs, thk. Abdulgaffar Suleyman el-Benedarî ve Muhammed Ahmed Abdulaziz, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut,1987, s.146; Ebu Ubeyde ve Ebu Huzeyfe, Mu'cemu'l-Musannefâti'l-Vâride fi Fethi'l-Bârî, s. 46.) Bu ihtimalin de güçlü olmadığı söylenebilir. Çünkü daha önce Eban b. Said'in nasıl müslüman olduğunu bu eserden nakletmektedir. (*Fethu'l-Bârî*, VII, 626).

Mesela, Ahmed b. Hanbel (ö.241) için *Risale* adlı bir eserden söz etmekte ise de²⁹ Ahmed b. Hanbel'in böyle bir kitabının bulunmadığı belirtilmiştir.³⁰ Aynı şekilde İbnu'l-Cevzî'ye nispet ettiği *en-Nisa*³¹ adlı eserin, müellifine aidiyetinin problemlili olduğu belirtilmiştir.³²

İbn Hacer'in *Fethu'l-Bârî*'de kullandığı eserlerden bazıları günümüze ulaşmamıştır. Bunlardan bir kısmını şu şekilde sıralamak mümkündür: 1. el-Muâfi b. 'Imrân el-Ezdî el-Mavsilî'nin (ö.185/801), *Tarihu'l-Mavsilî*'i.³³ 2. Ebu Ubeyde Ma'mer b. el-Musenna'nın (ö.210/825), *el-Eşribe*'si.³⁴ 3. Said b. Mansur el-Horasanî'nin (ö.227/841) *et-Tefsiri*.³⁵ 4. Ebu Ca'fer Ahmed b. Menî' b. Abdurrahman el-Bağavî'nin (ö.244/858), *el-Musned*'i.³⁶ 5. Ömer b. Şebbe b. Abde en-Numeyrî'nin (ö.262/875) *Ahbaru'l-Basra*'sı.³⁷ 6. Bakî b. Mahled b. Yezid el-Endulusî'nin (ö.276/889) *Tefsiri*.³⁸ 7. Ebu Bekir Muhammed b. Abdillâh es-Sayrafi'nin (ö.330/941), *Şerhu Risaleti's-Şafii*'si.³⁹ 8. Kâsım b. Asbağ'ın (ö.340/951), *Musannef*'i.⁴⁰ 9. Ebu Said Abdurrahman b. Ahmed b. Yunus es-Sadeffî'nin (ö.347/958), *Tarihu Mısır*'ı.⁴¹ 10. İbn Adîy'in (ö.365/975), *Musnedu Mâlik*'i.⁴² 11-12. Ebu's-Şeyh (Ebu Muhammed) Abdullâh b. Muhammed b. Ca'fer b. Hayyan'ın (ö.369/979), *el-Adâhi*⁴³ ve *Haddu's-Serika*'sı.⁴⁴ 13. Ebu Abdillâh el-Huseyn b. el-Hasan el-Halîmî'nin (ö.403/1012), *el-Esmau'l-Husnâ*'sı.⁴⁵ 14-15. Ebu Zekerîya Yahya b. Şeref en-Nevevî'nin (ö.676/1277), *Luğâtu'r-Ravda*'sı⁴⁶ ve *Nuketu't-Tenbîh*'i.⁴⁷

İbn Hacer'in kullandığı kaynaklarla ilgili olarak dikkat çekici noktalardan biri de intihal suçlamalarına maruz kalmasıdır. Bedruddin el-Aynî (ö.855/1451) tarafından yapılan bu ithamı İbn Hacer, *İntikâdu'l-İtirâd* adlı bir eser kaleme alarak cevaplamıştır.⁴⁸

3. Diğer İlimlerle İlgisi

Bilindiği gibi İbn Hacer'in en çok öne çıktığı alan hadistir. Hadis dışında ilgilendiği ilim dallarını öğrenmek için onun okuttuğu derslere ve eserlerine bakmanın yeteri derecede bilgi vereceği kanaatindeyiz.

Yukarıda ifade ettiğimiz gibi o, müderrislik, kadılık, müftülük ve hatiplik gibi değişik görevlerde bulunmuştur. Değişik medreselerde tefsir, hadis, fıkıh dersleri vermiş olan İbn Hacer, imla meclisleri de kurmuştur.⁴⁹ 808 yılında başladığı meclislerine 852

²⁹ *Fethu'l-Bârî*, II, 233.

³⁰ ez-Zehabî, *Siyeru A'lami'n-Nubela*, XI, 287. Krş. Ebu Ubeyde ve Ebu Huzeyfe, a.g.e., s.203.

³¹ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, X, 717.

³² Ebu Ubeyde ve Ebu Huzeyfe, a.g.e., s. 426.

³³ A.g.e., s. 108.

³⁴ A.g.e., s. 60.

³⁵ A.g.e., s. 129.

³⁶ A.g.e., s. 372.

³⁷ A.g.e., s. 45.

³⁸ A.g.e., s. 125.

³⁹ A.g.e., s. 238. Ayrıca bkz. Şafii, *er-Risale*, (Mukaddime)s. 15. (Muhakkik notu).

⁴⁰ A.g.e., s. 388.

⁴¹ A.g.e., s. 107.

⁴² A.g.e., s. 381.

⁴³ A.g.e., s. 63.

⁴⁴ A.g.e., s. 182.

⁴⁵ A.g.e., s. 59.

⁴⁶ Ebu Ubeyde ve Ebu Huzeyfe, a.g.e., s. 340.

⁴⁷ A.g.e., s. 431.

⁴⁸ İbn Hacer ile Aynî arasında geçen tartışmalarla ilgili geniş bilgi için bkz. Sakallı, Talat, *Hadis Tartışmaları İbn Hacer-Bedruddin Aynî*, Ankara, 1996.

⁴⁹ İbn Hacer'in görev yaptığı medreseler ve verdiği dersler hakkında geniş bilgi için bkz: es-Sehâvî, II, 588 vd.; Mahmud Şakir, I, 129 vd.

yılında vefat edinceye kadar devam etmiş⁵⁰ ve kadılık yaptığı sırada da tedris görevini ihmal etmemiştir.⁵¹ İbn Hacer'in derslerine çok sayıda öğrencinin katıldığını belirten es-Sehâvî, o dönemde öğrencilerin ders almak için en çok tercih ettikleri kişinin o olduğunu belirtmekte⁵² ve ondan ders almış olanlardan 626 kişinin ismini zikretmektedir.⁵³

Verdiğimiz bilgiler onun Hadis ilminin yanında Tefsir ve Fıkıh ilimlerinde de kendini yetiştirdiğini göstermektedir. Sayısı 280'e baliğ olan eserleri incelendiğinde onun zikrettiğimiz ilim dallarından ayrı olarak fıkıh usulü, akaid, tarih, rical, edebiyat ve şiirle de ilgilendiği ve bu alanlarda eserler verdiği görülmektedir. Şakir Mahmud, İbn Hacer'in eserlerini şu başlıklar altında sıralamaktadır: *Ulûmu'l-Ku'rân, usûlu'l-hadîs, şerhu'l-hadîs, metnu'l-hadîs, ilelu'l-hadîs ve nakduh, turuku'l-hadîs, tahrîcu'l-hadîs, el-'uşariyât, kutubu'l-erba'înât, kutubu'l-etrâf, kutubu'z-zevâid, kutubu'l-ibdâl ve'l-muvâfakât, kutubu't-tertib, kutubu'l-fikhi ve usûlih, kutubu'l-akâid, el-me'âcim ve'l-meşyahât, el-fehâris, kutubu'r-ricâl, et-terâcim ve'l-menâkib, kutubu't-târîh, el-edeb ve'l-luğa, şî'ruhu ve devavinu, mutferrikât.*⁵⁴

İbn Hacer'in hadisin hemen hemen bütün dallarının yanı sıra çok değişik ilim dallarında da eserler vermiş çok yönlü bir alim olduğu görülmektedir. Hem şerhinde hem de diğer kitaplarında çok çeşitli kaynaklardan yararlanmış olmasında onun bu özelliğinin büyük etkisi vardır.

4. Çalışma Yöntemi

Ömrünün büyük bir kısmını ders vermek ve kitap yazmakla geçiren İbn Hacer'in çalışma yöntemini detaylı bir şekilde incelemek bu çalışmanın sınırlarını aşacağından burada onun şerhini yazarken takip ettiği çalışma yöntemini ele almakla yetineceğiz.

İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*'yi yazmaya başlamadan önce belli bazı hazırlıklar yapmış ve iki önemli eser yazmıştır. Bunlardan birincisi 804/1401 yılında kaleme aldığı "*Tağliku't-Ta'lik alâ Sahîhi'l-Buhârî*" adlı eseridir.⁵⁵ Bu eserde Sahîh-i Buhârî'nin muallak rivayetleri ele alınmıştır. İkincisi ise 813/1410 yılında tamamladığı "*Hedyu's-Sârî mukaddimetu Fethi'l-Bârî*" adlı eserdir.⁵⁶

Bu hazırlık aşamasından sonra *Fethu'l-Bârî*'yi yazmaya başlayan İbn Hacer,⁵⁷ hadis metinlerinde büyük ölçüde *Sahîh-i Buhârî*'nin Ebu Zer (ö.434/1043) nüshasına bağlı kalmıştır. Esere yeni başladığı sıralarda hadisleri oldukça geniş bir şekilde şerhetmiş; fakat daha sonra orta bir yol tutmayı tercih etmiştir. Kitabını 842/1438 yılında bitirmekle beraber vefatından kısa bir müddet öncesine kadar çeşitli ilaveler yapmaya devam etmiştir. Eserin muhtelif nüshaları arasındaki farkların en önemli sebebi budur.⁵⁸

⁵⁰ Şakir Mahmud, I, 129-142.

⁵¹ Şakir Mahmud, I, 150.

⁵² es-Sehâvî, III, 1179-1180.

⁵³ es-Sehâvî, III, 1064-1179.

⁵⁴ Şakir Mahmud, I, 173-386.

⁵⁵ İbn Hacer, *İntikâdu'l-İ'tirâd fi'r-Reddi ale'l-Aynî fi Şerhi'l-Buhârî*, thk. Hamdi b. Abdilmecit es-Selefi veSubhî b. Câsim es-Samarrâî, Riyâd, 1997, I, 23.

⁵⁶ A. g. e. I, 23.

⁵⁷ İbn Hacer, 813/1410 yılında Hedyu's-Sârî'yi tamamladıktan sonra şerhine başladığını belirtmektedir. (Bkz. *İntikâdu'l-İ'tirâd*, I, 23). Bundan onun 813/1410 yılında *Fethu'l-Bârî*'yi yazmaya başladığı anlaşılmaktadır. Talebesi es-Sehâvî ise İbn Hacer'in 817/1414 yılında *Fethu'l-Bârî*'yi yazmaya başladığını belirtmektedir. (bkz. *el-Cevâhir ve'd-Durer*, II, 765). Kanaatimizce İbn Hacer'in sözlerini dikkate alarak 813 tarihi tercih edilebilir.

⁵⁸ Kandemir, M. Yaşar, *el-Câmiu's-Sahîh*, DİA, VII, 119.

İbn Hacer, şerhini ilk başta imla yoluyla kaleme almayı tercih etmiştir. Sonra kendisi yazmaya başlamış ve yazdıklarını da parça parça öğrencilerine vermiş ve haftada bir gün öğrencileriyle bir araya gelip yazdıklarını onlarla tartışmıştır. Bu toplantılarda öğrencilerden biri şerhin o hafta yazılmış olan kısmını okurdu. Bu işi genelde İbn Hacer'in talebesi Burhânuddîn İbn Hızır yapıyormuş ki bu zat *Fethu'l-Bârî*'yi hocasının bilgisi dahilinde Bedruddin el-Aynî'ye (ö.855/1451) ulaştıran kişidir. Böylece şerhin her bölümü kontrolden geçirilmiş oluyordu. *Fethu'l-Bârî* 842/1438 yılında tamamlanincaya kadar bu şekilde devam edilmiştir.⁵⁹ İbn Hacer, şerhin uzun bir sürede tamamlanmış olmasının sebebinin bu olduğunu belirtmiştir.⁶⁰

Bu başlığı, İbn Hacer'in imla meclisleriyle ilgili dile getirilmesi gereken bazı hususları zikrederek bitirelim. İbn Hacer'in 808/1405 yılında başlayıp vefat edinceye kadar devam ettirdiği imla meclislerinin çok kalabalık olduğu ve çok sayıda büyük alimin de onun meclislerine devam ettiği ve katılanların sayısının genelde 150'den fazla olduğu da belirtilmiştir. İmla işini çok ciddi bir şekilde yapan İbn Hacer, son yıllarında meclisine katılanlar arasında zaptı iyi olmayanların da bulunması sebebiyle katılanların yazdıklarını kontrol etmek amacıyla bazı kişileri görevlendirmiştir.

5. Dirayeti/Şerhinde Takip Ettiği Metod

İbn Hacer'in şerhinde takip ettiği metodu bilmek, onun fikri yapısını ve hadis dirayetindeki başarısını ortaya koymak açısından çok önemlidir. Bu amaçla onun hadisin anlaşılması için yaptıklarını, hadisten çıkarımlarda bulunmasını ve hadisleri şerh ederken sahip olduğu ön kabulleriyle tenkitçiliği üzerinde duracağız.

5.1. Hadisi İnceleme Metodu

İbn Hacer, hadisin anlaşılması için hem metnini hem de senedini inceleme konusu yapmaktadır. Bu anlamda yaptıklarını şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. İbn Hacer, şerhinde önce bab başlığının (tercemenin) ne anlama geldiğini açıklamaya çalışmaktadır. Bab başlıklarıyla ilgili nüsha farklılıklarına işaret eden İbn Hacer, genelde hangisinin doğru olduğu konusundaki tercihini ifade etmektedir.⁶¹

Bundan sonra da Buhârî'nin en çok tenkit edilen yönlerinden birini teşkil eden bab başlığı ile hadisin uygunluğu meselesine geçmektedir. Babta rivayet edilen hadislerin başlığa uygun olduğunu göstermeye çalışan İbn Hacer, Buhârî'nin bab başlığında ifade ettiği fihhi görüşleri ile babın içinde rivayet ettiği hadislerin başlığa uygunluğu konusunda yapılmış olan tenkitleri de zikretmekte ve çoğunlukla bu tür tenkitleri reddetmektedir. Hatta bazı bab başlıkları ile ilgili muhtemel itirazlardan söz edip Buhârî'yi bunlara karşı da savunmaya çalışmaktadır.⁶²

İbn Hacer'in kendisi de bazı bab başlıklarıyla ilgili olarak Buhârî'yi tenkit etmektedir. Fakat o, sayıca fazla olmayan kendi tenkitlerine karşı bile, çoğu zaman Buhârî'yi savunmaktadır.⁶³

⁵⁹ es-Sehâvi, II, 675; Şakir Mahmud, I, 111, 187.

⁶⁰ İbn Hacer, *İntikâdu'l-İ'tirâd*, I, 23.

⁶¹ Örnek için bkz. *Fethu'l-Bârî*, II, 588. İbn Hacer, Buhârî'nin farklı nüshalarını karşılaştırıp şerhinde asıl olarak kullandığı Ebu Zer rivayetiyle diğerleri arasındaki farklılıklara dikkat çekmektedir. Özellikle babların sıralanışı ve birtakım bab başlıklarının bazı nüshalarda bulunmamış olmaları üzerinde durmaktadır.

⁶² *Fethu'l-Bârî*, II, 577.

⁶³ Bununla ilgili örnekler için bkz. Bilin, Mehmet, *İbn Hacer'in Buhârî'ye Yöneltilen İtirazlara Verdiği Cevaplar*, (A.Ü.S.B.E. basılmamış doktora tezi), Ankara, 2004.

2 . Hadisin metnindeki anlamı kapalı olan kelimelerin açıklanması: İbn Hacer, kelimenin kök anlamını ve yapısını ele alarak anlam vermeye çalışmakta ve kelimenin anlamını ortaya koymak için dil alimlerinin konuyla ilgili görüşlerinden yararlanmaktadır.⁶⁴ Bazen kelimenin kökeni üzerinde uzun uzadıya durmakta ve konuyla ilgili tartışmaları detaylı bir şekilde vermektedir.⁶⁵

İbn Hacer, kelimenin anlamını daha çok hadisin ilk geçtiği yerde vermektedir. Hadisin tekrarı durumunda, genelde kelimenin açıklamasının daha önce geçtiği yere işaret etmekle yetinmektedir.⁶⁶

İbn Hacer'in, hadisin anlamını verirken Buhârî'nin metoduna tabi olarak; hadisin daha çok bab başlığıyla ilgili olan bölümü üzerinde durduğu görülmektedir. Buhari, hadis birden fazla konuyu içeriyorsa, içerdiği her konu için bir bab başlığı koymuştur. İbn Hacer de hadiste birden fazla konu geçiyorsa, her birini ilgili bab başlığı altında ele almakta, geri kalan konularla ilgili açıklamaları ilgili babta yapacağını söylemekle veya daha önce yapmış olduğuna işaret etmekle yetinmektedir.⁶⁷

Bazen de hadisin açıklamasını ve niye tahdis edildiğini daha sonraya bıraktığı da görülmektedir. Mesela, Abdullah b. Mes'ud'un, Hz. Peygamber'in kıtlık için yaptığı beddua ile ilgili hadisi *Buhârî, 15, Kitabu'l-İstiska, 2'*de geçmesine rağmen⁶⁸ İbn Mes'ud'un bu hadisi rivayet etme sebebini Duhan suresinin tefsiri bölümünde açıklayacağını belirtmektedir.⁶⁹

İbn Hacer, mükerrer hadislerin açıklamalarında tekrara düşmemek için bunu yapmaktadır. Fakat, bazen hadisin daha önce geçtiği yeri belirtirken hafızasının, nadiren de olsa, yanıldığı görülmektedir.⁷⁰ Katip Çelebi'nin dediği gibi, bu tür yanılgılara çoğu alimin eserinde rastlamak mümkündür.⁷¹ Ayrıca bu durum, İbn Hacer'in kullandığı Buhârî nüshasının elimizdeki nüshadan farklı oluşundan da kaynaklanmış olabilir.

İbn Hacer, hadisin metninde geçen kelimelerin anlaşılabilmesi için anlamlarını vermek ve bununla ilgili bilgileri nakletmekle yetinmemiştir. Bazen de şekiller çizerek, hadiste söz edilen aletleri tanıtmaya çalışmaktadır.⁷²

3. İbn Hacer'in şerhte Buhârî'nin metodundan etkilendiğini gösteren bir nokta da peş peşe gelen bablarda tekrar olarak geçen hadisin şerhini verme şeklidir. Bilindiği üzere Buhari bazı hadisleri sık sık tekrar etmektedir. Birden fazla hüküm içeren hadislerin her bir hüküm cümlesi için bir bab oluşturmakta ve ona göre bir bab başlığı koymaktadır. İbn

⁶⁴ *Fethu'l-Bârî*, IX, 712.

⁶⁵ Misal olarak *hamr* kelimesinin kökünü ve anlamını ortaya koymak, sarhoşluk veren şeylere bu ismin verilmiş sebebini açıklamak için yaptığı açıklamalara bakılabilir. *Fethu'l-Bârî*, X, 58-61.

⁶⁶ Bkz. A.g.e., II, 589.

⁶⁷ Örnek için bkz. *Fethu'l-Bârî*, II, 570.

⁶⁸ *Fethu'l-Bârî*, II, 626.

⁶⁹ *Fethu'l-Bârî*, II, 627.

⁷⁰ Mesela, kadının ege kemiğinden yaratıldığını belirten Ebu Hureyre hadisini (Buhârî, 67, Nikah, 80, VI/145) şerh ederken bunun daha önce K. *Bedi'l-Halk*'ta geçtiğini belirtmektedir. (Fethu'l-Bârî, VI, 447) Halbuki söz konusu hadis *Ehadisu'l-Enbiya'*da geçmektedir. (Buhârî, 60, Ehâdisu'l-Enbiyâ, 1, IV/101) Aynı şekilde Cabir b. Abdullah'tan rivayet edilmiş olan "Rasulullah (s.a.v.), Necaşi için cenaze namazı kıldı. Ben ikinci veya üçüncü safta bulunuyordum," (Buhârî, 23, Cenaiz, 54, II/88) hadisinin bab başlığıyla münasebetini anlatırken hadisin Habeşistan'a hicret babında Katade – Ata - Cabir tarikiyle rivayet edilmiş olduğunu belirtmektedir. (*Fethu'l-Bârî*, III, 239) Oysa hadis ondan sonra gelen "Necaşi'nin ölümü babı"nda (Buhârî, 63, Menakıbu'l-Ensar, 38, IV/246) geçmektedir.

⁷¹ Katip Çelebi, *Keşfu'z-Zunun*, I, 548.

⁷² Misal olarak Hz. Peygamber'in (s.a.v.) saçlarını taramakta kullandığı "midra"yı açıklamak amacıyla verdiği bilgiler ve çizdiği şekiller için bkz. *Fethu'l-Bârî*, X, 449.

Hacer de bu sistemden etkilenmiştir. Şöyle ki, belirttiğimiz şekilde sıralanmış birkaç babın şerhini bir arada vermektedir. Örneğin, 24 Kitabı'z-Zekat, 72, 73, 74, 75 bablarında tekrar edilerek, geçen fitır sadakasının nelerden verileceğini açıklayan hadisi 75. babta şerh etmektedir.⁷³ Keza hac ve umreye gideceklerin ihrama girecekleri yerleri (mikât) belirleyen babların şerhinde aynı metodu uygulamıştır. 25 Kitabı'l-Hac, 5, 7, 8, 9, 10, 11, 12. bablarda aynı ifadelerle gelen rivayetlerde ihrama girilecek yerler belirtilmiştir. İbn Hacer hepsini 7. babta şerh etmektedir.⁷⁴

4. Hadisin senedini tetkik eden İbn Hacer, ravilerin isimlerini tam olarak verip kim olduklarını açıklamaktadır. Cerhe maruz kalmış olan ravi varsa, hakkında söylenenleri nakletmekte ve bunları da genellikle reddetmektedir. Bu konudaki genel yaklaşımını şu şekilde ifade etmek mümkündür: Buhârî'nin görüşü, hadis ilmindeki üstün mevki sebebiyle, kendisini eleştirenler karşısında mukaddemdir. Dolayısıyla ravilerine yönelik yapılan eleştiriler kabul edilmez ve bunlardan dolayı hadislerinin sıhhatine hâlel gelmez.⁷⁵ Ayrıca İbn Hacer, böyle durumlarda hadisin başka tariklerini; mutabi ve şahitlerini de zikrederek hadisin sıhhatini kuvvetlendiren karinelere ulaşmaya çalışmaktadır.⁷⁶

5. Hadisin tam olarak anlaşılmasını sağlamak amacıyla farklı tariklerini zikreden İbn Hacer, Buhârî'deki hadisin metnini diğer tariklerle gelen metinlerle karşılaştırmaktadır. Bu işlemi, hadisin metnini kelime veya cümle/cümlecikler halinde şerh ederken yapmaktadır. Şerhettiği kelime veya cümle/cümleciklerin hadisin diğer tariklerinde nasıl geçtiğini, kaynağını da zikrederek vermektedir.⁷⁷ Böylece rivayetler arasındaki farklılıkları açıkça gözler önüne sermektedir.⁷⁸ Bu işlem, hadisin metninde yer alan bazı kapalı ifadelerin anlaşılması ve hadisin metnine yapılmış muhtemel müdahaleleri göstermesi bakımından çok önemlidir.⁷⁹

İbn Hacer'in rivayetlerin farklı tariklerini karşılaştırma konusundaki çabası takdire şayandır. Bu, onun eserine adeta bir hadis ansiklopedisi hüviyeti kazandırmıştır. Ayrıca bu çaba, hadislerin bize nasıl ulaştıklarını anlatması bakımından da önemlidir. Bu sayede, Buhârî gibi ümmetin her kesiminin ilgi ve alakasını çekmiş, hiçbir kitaba nasip olmayacak derecede araştırmaya konu olmuş ve hakkında yüzlerce eser yazılmış olan bir hadis kaynağında bile çok sayıda müstensih veya ravi müdahalesine maruz kalmış rivayetin bulunduğunu görmek mümkün olmaktadır.

İbn Hacer'in hadislerin farklı tariklerini zikretmesi, hadislerin mana ile rivayet edildiği gerçeğini de çok açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Aynı hadisin, isnad zinciri değişmediği halde farklı kaynaklarda farklı lafızlarla rivayet edilebildiği görülmektedir. Bu da hadis kaynaklarını tasnif edenlerin veya isnad zincirinde yer alan ravilerin, yaygın bir şekilde hadisleri mana ile rivayet ettiklerini göstermektedir.

⁷³ *Fethu'l-Bârî*, III, 473-478.

⁷⁴ *Fethu'l-Bârî*, III, 488-496.

⁷⁵ Bzk. İbn Hacer, *Hedyu's-Sârî*, s. 502.

⁷⁶ İbn Hacer'in Buhârî'nin isnad ve ravilerine yönelik tenkitlere verdiği cevaplar için bkz. Bilen Mehmet, a.g.t., 169-258.

⁷⁷ Örnek için bkz. İbn Hacer, a.g.e., V, 394 vd. İbn Hacer, burada Hz. Peygamber'in Cabir'in devesini satın aldığı anlatan hadisin (Buhârî, 54, Şurût,4) hemen hemen bütün farklı rivayetlerini zikretmektedir.

⁷⁸ Bkz. *Fethu'l-Bârî*, II, 583.

⁷⁹ İbn Hacer, bu konu üzerinde çok ciddi bir şekilde durmaktadır. Bazen onun hadis metnindeki bir harfin ispatı için uzun uzadıya tartışmalara girdiğini görüyoruz. Mesela "es-samu aleykum" diye selam veren Yahudi'ye "ve aleykum" şeklinde mi yoksa "aleykum" şeklinde mi cevap verilecek? Buradaki "vav" harfinin metinde zikredilip edilmemesiyle meydana gelen anlam değişikliği üzerinde üç sayfadan fazla bir açıklama yaptığı görülmektedir. Bkz. *Fethu'l-Bârî*, XI, 52-55.

İbn Hacer'in hadislerin farklı tariklerini zikretmeye bu denli vakit ayırmasının hadisin şerhi açısından bazı sakıncaları da söz konusu olabilmektedir. Konuyu fazla uzatması, bazen hadisten çıkarılması gereken dersin ikinci planda kalmasına yol açabilmektedir. –Yukarıda işaret ettiğimiz selam hadisinin şerhinde yaptığı gibi.- Halbuki önemli olan Hz. Peygamber'in (s.a.v.) üzerinde durulan konudaki tavrını açıkça ortaya koymaktır. Kanaatimizce, selam hadisinde verilmek istenen mesaj, böyle bir durumda Hz. Peygamber'in yaptığı gibi, gelen gayr-i müslim kişiyi incitmeden, fakat söylediği şeyi de ona iade edecek şekilde cevap verilmesi gerektiğidir. Bazı alimlerin, *aleykumu's-selâm* denilebileceğini de söylediklerini belirten İbn Hacer'in, konuyu bu kadar uzatmasının yerinde olmadığı söylenebilir.

6. Burada üzerinde durulması gereken hususlardan biri de İbn Hacer'in şerhinde tespit ettiği hatalarıyla ilgili tutumudur. O, farkına vardığı hatalarını kitabının sonraki bölümlerinde düzeltmektedir. Örnek olarak, *Kitabu'l-Vudu*, 13'te "İfk hadisesi, ileride yeri geldiğinde değineceğimiz gibi, hicab ayetinin nüzulünden önce vuku bulmuştur," demektedir.⁸⁰ Fakat daha sonra bu hatasının farkına varıp şöyle demektedir: "Daha önce *Kitabu'l-Vudu*'un baş kısımlarında İfk hadisesinin hicabın nüzulünden önce olduğunu yazmıştık. Bu bir hatadır. İfk hadisesi hicab ayetinin nüzulünden sonra vuku bulmuştur. Burası düzeltilsin"⁸¹

Bir diğer örnek de şöyledir: Hz. Aişe'den gelen, "Hz. Peygamber (s.a.s.), bir yeri ağrıdığıında kendisine muavvizatı okuyup üflerdi,"⁸² hadisini K. Mağazi'de "Peygamberin Vefatı Babı"nda şerh ederken, "Çoğulun en azı iki olduğundan *muavvizat*, denilmiştir," deyip kastedilenin Felak ve Nas sureleri olduğunu belirtmiştir.⁸³ Fakat, 66 *Fazailu'l-Kur'an*, 14'te, Hz. Aişe'den gelen başka bir rivayette, Hz. Peygamber'in İhlas, Felak ve Nas surelerini okuduğu belirtilmiştir. İbn Hacer, bu hadis gereğince, buradaki çoğul lafzın zahiri anlamına göre kullanıldığını ve kastedilenin İhlas, Felak ve Nas sureleri olduğunu, ifade etmek suretiyle hatasını düzeltmektedir.⁸⁴

5.2.Hadislerden Çıkarımlarda Bulunması

Burada İbn Hacer'in hadislerden fıkıh ve dilbilgisi ile ilgili yaptığı istinbatlar ve değerlendirmeler üzerinde durulacaktır.

a.Fıkhi istinbatlar:

İbn Hacer, hadisten çıkarılan hükümleri ele almakta; mezheplerin farklı görüşlerini ve kullandıkları hadisleri karşılaştırıp tartışmaktadır. Kendisi Şafii mezhebine mensup olan İbn Hacer, zaman zaman diğer mezheplerin görüşlerini de zikredip tenkide tabi tutmaktadır. Buralarda Şafii fikhinin meşhur fakihî en-Nevevî'nin eserlerinden çokça yararlandığını söylemek mümkündür.

İbn Hacer, bazı konularda farklı görüşleri çok geniş bir şekilde ele almaktadır. Mesela Cuma günü duanın kabul edildiği saatin tayini ile ilgili çok sayıda (43) görüşü zikretmektedir. Bunların her birinin kime ait olduğunu ve delillerini tek tek zikrettikten sonra, bu konuyla ilgili kendi kanaatini ifade etmektedir.⁸⁵

⁸⁰ *Fethu'l-Bârî*, I, 331.

⁸¹ *Fethu'l-Bârî*, VIII, 592.

⁸² Buhârî, 64, Mağazi, 83, (V,139).

⁸³ *Fethu'l-Bârî*, VIII, 166.

⁸⁴ *Fethu'l-Bârî*, IX, 76.

⁸⁵ Bkz. *Fethu'l-Bârî*, II, 529-535. İbn Hacer, bunun gibi konuyla ilgili görüşleri uzun uzadıya tartıştığı bir yerde eserini, bu hususiyetine dikkat çekerek övmektedir: Buhari, cemaatla namaz kılmanın vacip oluşunu, Ebu Hureyre'den "içimden evlerini yakmak geçiyor," (Buhârî,10, Ezan, 29, [I,158]) hadisine

İbn Hacer, hadislerden hüküm çıkarırken, insan toplulukları arasındaki kültürel farklılıkları da göz önünde bulundurmaktadır. Mesela o, Hz. Peygamber'in kendini kadınlara benzeten erkeklerle, kendisini erkeklere benzeten kadınlara lanet ettiğini belirten hadisini⁸⁶ şu şekilde yorumlamıştır:

*“et-Taberi, hadisin erkeklerin kendilerini, kadınlara has olan elbise ve süs eşyasını kullanarak onlara benzetmesinin caiz olmadığı anlamına geldiğini belirtmiştir. Erkeğin yürüme ve konuşmada da kadınlara benzemeye çalışması caiz değildir. Elbisenin durumu her bölgenin adetine göre değişir. Bazı topluluklarda erkeklerle kadınların elbiseleri birbirinden farklı olmayabilir. Böyle yerlerde kadınlar örtünme ve kapanmayla erkeklerden ayrılırlar. Dolayısıyla böyle toplumlarda kadın elbisesi giydiği için erkekler ayıplanamaz ve laneti hak ettikleri, söylenemez.”*⁸⁷

İbn Hacer, bazı hükümleri değerlendirirken, şahıslara ve içinde bulunulan şartlara göre durumun değişebileceğine de işaret etmekte ve yorumunda bu noktayı ön plana çıkarmaktadır. Mesela, “Kur'an'ı Ezberden Okuma Babı”nda⁸⁸, “Kur'an'ı ezbere olarak okumak mı yoksa yüzünden okumak mı daha sevap olur” meselesini tartışırken şöyle demektedir:

*“Çok sayıda alim, yüzünden okumanın daha faziletli olduğunu belirtmişlerdir. Ebu Ubeyd, Fadailü'l-Kur'an'da Ubeydullah b. Abdurrahman tarikiyle Hz. Peygamber'in bazı ashabından, ref' ederek, şunu nakletmiştir: “Kur'an'ı yüzünden okumanın, ezbere okumadan üstünlüğü, farzların nafiye olan üstünlüğü gibidir.” Bu hadisin isnadı zayıftır. İbn Mesud'tan mevkuf olarak “Mushafa bakmayı (yüzünden okumayı) devam ettirin” şeklinde bir rivayet nakledilmektedir. Bunun isnadı sahihtir. Mana yönünden (baktığımızda) yüzünden okumak, okuyanı hataya düşmekten daha çok korur. Fakat ezber, huşu içinde riyadan uzak olarak okumak için daha elverişlidir. Görünen o ki, bu durum, hallere ve şahıslara göre değişmektedir.”*⁸⁹

b. Dilbilgisi ile ilgili değerlendirmeler

İbn Hacer, şerhinde hadisten çıkarılan hükümlerin yanında hadisin metninde yer alan bazı ifadeler için nahiv (dilbilgisi) ile ilgili bilgiler de vermektedir.⁹⁰

dayandırmaktadır. İbn Hacer bu hadisin yorumuyla ilgili on ayrı görüş zikretmekte ve sonunda şöyle demektedir: “Cemaatle namaz kılmanın vacip olmadığını söyleyenlerden on tane cevap topladım. Bunlar, bu şerhin dışında başka yerde bir arada bulunmaz.” Bkz. *Fethu'l-Bârî*, II, 160-164.

⁸⁶ Buhârî, 77, Libas, 61, (VII,55).

⁸⁷ *Fethu'l-Bârî*, X, 408.

⁸⁸ Buhârî, 66, Fadailü'l-Kur'an, 22, (VI,108).

⁸⁹ *Fethu'l-Bârî*, IX, 97.

⁹⁰ Misal olarak... نسيب آية كيت و كيت: نسيت آية كيت و كيت (Buhârî, 66, Fedailü'l-Kur'an, 23.) hadisini zikredebiliriz. Bu hadisin şerhinde نسيب ve نعم ile ilgili olarak şu malumatı vermektedir: el-Kurtûbî dedi ki: نسيب , نعم , نسيب'in kardeşidir. Birincisi zem (yermek) ikincisi ise medh (övmek) içindir. İkisi de çekimsiz fiillerdir. Hem zahir hem de mudmar (zahir olarak gelen gizli) olan faili ref' ederler. Fail zahir olunca genel durumlar için başına elif lam lil'cins gelmesi gerekmektedir. Ya da fail ikisinin içinde buldukları şeye mudaf olmalıdır ki, ikincisinden biriyle maruf olan şeye şamil olsun. Ayrıca failin muayyen olarak zikredilmesi gerekmektedir. نعم الرجل زيد , نعم الرجل عمرو , نسيب آية كيت و كيت sözlerinde olduğu gibi. Eğer fail zamir olursa, onu açıklayan mansup bir nekire ismin gelmesi şarttır. نعم رجال زيد sözünde olduğu gibi. Sibeveyh'in belirttiğine göre bu hadiste geçtiği gibi, bu tefsir bazen "ما" olarak gelir. "فنعما هي" ayetinde (2,Bakara, 271) de böyledir. et-Tîbî, (ö.743/1342) de hadisin metnindeki "ما"nın mavsuf bir nekire olduğunu, "ان يقول"nin de zemle tahsis edilmiş olduğunu belirtmiştir. Yani mana “adamın söylediği şey ne kötüdür” şeklinde olmaktadır. Bkz. *Fethu'l-Bârî*, IX, 98.

İbn Hacer, nahiv kaideleriyle ilgili olarak bilgi verdiği gibi, hadis metinlerine dayanarak, bazı nahivcilerin görüşlerini de tenkit etmektedir. Çünkü ona göre hadis dil kuralları için delildir. Hz. Peygamber'in kız kardeşiyle evlenmesini isteyen Ummu Habibe'ye hitaben kullandığı "فأفعل ماذا" ⁹¹ şeklindeki ibare için İbn Hacer, şöyle demiştir: "Bu, fiilin istifham ma (ما) sından önce gelmesinin caiz olduğunu göstermektedir. Fakat bazı nahivciler bunu kabul etmemişlerdir." ⁹²

İbn Hacer, nahivcilerin çoğunun kabul ettiği bazı görüşleri de hadisten istenen anlamın çıkarılabilmesi için tenkit etmektedir. Nahivcilerin çoğuna göre "رب" başına geldiği şeye mazi anlamı katar ve onun sayıca az olduğunu (taklil) ifade eder. İbn Hacer, İbn Mâlik'ten (ö.672/1273) nakilde bulunarak, onun genelde kesret için kullanıldığını ve başında geldiği şeye hem geçmiş, hem şimdiki zaman hem de gelecek anlamı kattığını belirtmektedir. ⁹³ İbn Mâlik, Sibeveyh'in (ö.183/799) de "رب"nin kesret anlamında kullanıldığını söylediğine işaret etmekte ve bunun hem şiirde hem de nesirde delillerinin bulunduğunu belirtmektedir. Nesirdeki delil olarak da "رب كاسية في الدنيا عارية في الآخرة" (Nice kadın var ki bu dünyada giyiniktir ama ahirette çıplaktır) ⁹⁴ hadisini zikretmektedir. ⁹⁵ Zaten İbn Hacer de söz konusu açıklamaları bu hadisi şerh edebilmek amacıyla vermektedir.

5.3. Ön Kabulleri ve Tenkitçi Yönü

İbn Hacer şerhinde sahip olduğu önkabullerin etkisinde kalarak yorumlar yapmıştır. Aşırı yorum veya ideolojik yorum olarak da nitelendirebileceğimiz bu tutumunun yanında onun tenkitçi bir kimliği de bulunmaktadır. İşte bu başlık altında İbn Hacer'in ön kabullerinin yorumlara nasıl etki ettiğini örneklerle açıkladıktan sonra tenkitçiliğini ve tenkitlerindeki sınırlarını anlatacağız.

a. Ön kabullerinin şerhe yansımaları

1. İbn Hacer, şerhinde rivayetleri re'y'e mukaddem saymıştır. ⁹⁶ Bu tavrı, Buhârî'nin metin tenkidine tabi tutulan hadislerini savunurken açıkça görülmektedir. Son derece problemlili olan bazı rivayetleri savunmaya kalkması da onun bu tavrının oldukça baskın olduğunu göstermektedir.

Bu hususa örnek olarak "garanik" olayını zikredebiliriz. O, bu olayla ilgili olarak çok sayıda rivayet geldiği için bunları reddedenlere karşı çıkmakta ve "Rivayetin tariklerinin farklı kaynaklardan gelerek çoğalması onun bir aslının olduğunu gösterir" demektedir. Fakat kendisi de olayın zahirde görüldüğü gibi anlaşılması gerektiğini, zira Hz.

⁹¹ Buhârî, 67, Nikah, 25, (VI,127).

⁹² *Fethu'l-Bârî*, IX, 177.

⁹³ *Fethu'l-Bârî*, XIII, 27-28.

⁹⁴ Buhârî, 92, Fiten, 6, (VIII,90).

⁹⁵ İbn Mâlik, *Şevahidu't-Tavdîh ve't-Tashîh*, thk. Muhammed Fuad Abdulkaki, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, tsz. s. 104-106.

⁹⁶ *Fethu'l-Bârî*, IX, 811. İbn Hacer, at etiyile ilgili olarak et-Tahâvî'den, "Ebu Hanife, at etinin yenmesinin mekruh olduğu görüşündedir. İmameyn ve başkaları ona muhalefet etmişlerdir. Onlar bu konudaki mutevatir haberlere dayanmışlardır. Eğer (Ebu Hanife) bunu kendi kanaatine göre söylemişse, ehli eşeklerle at arasında fark gözetilmemeliydi. Fakat rivayetler sahih olarak Hz. Peygamber'den gelince onlara tabi olmak kişinin kendi görüşüne tabi olmasından daha evladır..." şeklinde bir nakilde bulunduktan sonra, konuyla ilgili tartışmaları zikretmiş ve bu konuda et-Tahâvî'den naklettiklerinin cevap için yeterli olduğunu belirtmiştir. (Bkz. *Fethu'l-Bârî*, IX, 811. Krş. et-Tahâvî, *Şerhu Maani'l-Asâr*, thk. Muhammed Zuhri en-Neccâr, Beyrut, 1399, IV, 210-211). Bu da onun yoruma dayanarak hadisleri tenkit etmeye sıcak bakmadığını göstermektedir.

Peygamber'in Kur'an'a eklemeye yapmasının muhal olduğunu belirtip, alimlerin konuyla ilgili yaptıkları açıklama ve tevellere yer vermektedir.⁹⁷ Bu açıklamalarıyla rivayeti ihmal etmemek için uğraşan İbn Hacer, garanik gibi asılsız ve anlamsız bir şeyi savunmuş olmaktadır.⁹⁸

İbn Hacer'in rivayeti mukaddem kabul ettiğine dair diğer bir örnek de şudur: Hz. Peygamber'in güneş ve ay tutulması ile ilgili olarak, "Allah, onlarla kullarını korkutuyor (uyarıyor)" hadisinden hareketle ilim adamlarının güneş ve ay tutulması hakkında yaptıkları açıklamaları reddetmektedir. Güneş ve ayın tutulma sebebinin "Allah'ın onlara tecelli etmesi" olduğunu belirten İbn Hacer, buna delil olarak da Numan b. Beşir ve başkalarından rivayet edilen hadiste geçen⁹⁹ "Allah yarattıklarından bir şeye tecelli ettiği zaman, o şey ona boyun eğer," şeklindeki açıklamayı zikretmektedir. Halbuki hadisin sonunda yer alan bu ziyadenin problemliliğini kendisi de nakletmektedir.¹⁰⁰

2. İbn Hacer, hadisleri bazı ön kabullerle yorumlamaktadır. O, şerhinde Ehl-i Sünnet'in bakış açısını temel alarak hareket etmektedir. Sanki bu görüşler Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde teşekkül etmiş gibi bir tavır sergilemekte ve Hz. Peygamber'in hadislerini bu çerçevede tevil etmektedir.

Misal olarak, şu hadisi zikredebiliriz. "Hz. Peygamber buyurdu ki: Bir ara uyurken insanlar üzerlerinde gömlekler (elbiseler) olduğu halde bana arz edildiler. Kimisinin gömleği göğsüne kadardı, kimisinin daha aşağıya kadar uzuyordu. Bana Ömer de arz edildi. Onun üzerinde yerde sürüklenen uzun bir gömlek vardı. Ya Rasulallah, bunu neye yordunuz dediler, "din"dir" dedi."¹⁰¹ İbn Hacer, hadisi şöyle yorumlamaktadır:

*"Bu hadis müşkildir. Zira buna göre Hz. Ömer'in Ebu Bekir'den daha üstün olması gerekmektedir. Buna şu şekilde cevap verilir: Ebu Bekir "Bana insanlar arz edildi" şeklindeki umumi sözden tahsis edilmiştir. Hz. Peygamber'e arz edilenler arasında Ebu Bekir olmayabilir. Ayrıca Ömer'in üzerinde uzun bir gömleğin bulunması Ebu Bekir'in üzerinde daha uzun bir gömleğin bulunmamasını gerektirmez. Muhtemelen durum böyledir. Fakat burada amaç Ömer'in faziletini anlatmak olduğu için, sadece ondan söz edilmiştir."*¹⁰²

Görüldüğü gibi bu değerlendirme Ehl-i Sünnet'in en faziletli insan sıralamasına bağlı kalmış yapılmıştır.

Aynı durum, Cabir b. Abdullah'tan rivayet edilen "Ömer şöyle derdi: Ebu Bekir efendimizdir ve efendimizi yani Bilal'i azat etmiştir,"¹⁰³ şeklindeki hadisin şerhinde de söz konusudur. İbn Hacer, Hz. Ömer'in sözünü kendi düşünce şekline göre yorumlamak amacıyla İbnu't-Tîn'den şunları nakletmektedir: "Yani Bilal efendilerden bir efendidir. Yoksa onun Ömer'den üstün olduğunu söylemek istemiş değildir." İbn Hacer, bu haberin "Buradaki birinci "seyyid" kelimesi gerçek anlamdadır. İkincisi ise mecaz yoluyla tevazu

⁹⁷ *Fethu'l-Bârî*, VIII, 561-562.

⁹⁸ Garanik olayıyla ilgili rivayetlerin asılsız ve uydurma olduklarına dair geniş bilgi için bkz. Aksekili, Ahmed Hamdi, *Hâtemu'l-Enbiyâ Hakkında En Çirkin Bir İsnadın Reddiyesi*, sadeleştiren M. Hayri Kırbaçoğlu, İslami Araştırmalar Dergisi, VI/2, 125-141 ve VI/3, 199-207, Ankara, 1992; Cerrahoğlu, İsmail, *Garanik Meselesinin İstismarcıları*, A.Ü.İ.F. Dergisi, XXIV, s. 69-91, Ankara, 1981; Hatemi, Hüseyin, *Şeytan Ayetleri*, İstanbul, 1989, s. 57-117.

⁹⁹ Ahmed b. Hanbel, Musned, IV, 267, 269; Nesai, 16, Kusuf, 16, (III,141); İbn Mace, 5, İkametu's-Salat, 152, (I,401).

¹⁰⁰ *Fethu'l-Bârî*, II, 682-683.

¹⁰¹ Buhârî, 62, Fedailu Ashab'in-Nebi, 6, (IV,201).

¹⁰² *Fethu'l-Bârî*, VII, 63-64.

¹⁰³ Buhârî, 62, Fedailu Ashabi'n-Nebi, 23, (IV,217).

anlamında söylenmiştir. Ya da efendilik (siyadet) fazileti tesbit etmez. (Fazilet siyadete bağlı değildir),” şeklinde de yorumlanabileceğini belirtmektedir.¹⁰⁴

İbn Hacer’in buradaki çabasının, Bilal’in Ömer’den üstün olduğu şeklinde bir kanaatin oluşmasını engellemeye yönelik olduğu görülmektedir. Halbuki naklettiği ve açıklamak için bu kadar çaba sarf ettiği rivayetten Hz. Ömer’in, bu konuda bir endişesinin bulunmadığı kolaylıkla anlaşılmaktadır.

İbn Hacer, İslam’ın ilk yıllarında çıkan siyasi çalkantıları da Ehl-i Sünnet’in hakim bakış açısıyla yorumlamakta ve mesela zalim de olsalar iktidardakilere itaat edilmesi gerektiğini söylemektedir. Onun, Buhârî’nin “Bir cemaat bulunmaz ise durum ne olacak?”¹⁰⁵ şeklindeki başlığının “Bir halife için icma’ vuku bulmadan önceki ihtilaf halinde Müslüman ne yapacak?” anlamında olduğunu belirtirken de Emeviler’in Hz. Ali’ye karşı verdikleri mücadeleyi meşrulaştırma çabasına girdiği düşünülebilir.¹⁰⁶ Yine “Ümmetimin helaki Kureyş’ten bazı gençlerin elinden olacaktır.”¹⁰⁷ hadisinin şerhinde Ebu Hureyre’nin “Allah’ım beni altmışıncı yıla ve çocukların iktidarına kavuşturma!” şeklinde dua ettiğini nakletmesinin söz konusu rivayetin Muaviye’yle ilgisinin bulunmadığını ispatlamaya yönelik olduğunu söylemek mümkündür.¹⁰⁸ Ayrıca o, sahabenin birbirleriyle olan mücadelelerinde, takındıkları tavırların icthatlarının neticesi olduğunu; isabet edenin iki, isabet etmeyenin ise bir sevap aldığını belirten meşhur yorumu hatırlatarak, “Kılıçları ile karşı karşıya gelen Müslümanların ikisi de ateştedir”¹⁰⁹ hadisinde, iktidar için çarpışanların kastedildiğini iddia etmektedir.¹¹⁰

İbn Hacer bu tutumuna “Fitne doğudan gelecek” babında rivayet edilen Şam ve Yemen’i övüp Necd’i yeren hadisin¹¹¹ şerhinde de devam etmektedir. Hadiste Necd’de depremlerin ve fitnenin olacağı belirtilmektedir. Bu hadisin şerhinde İbn Hacer, “Hz. Peygamber (s.a.v.), fitnenin bu yönden (doğudan) geleceğini bildirmiştir. Nitekim bildirdiği gibi oldu ve ilk fitne doğudan çıktı. Bu fitne sebebiyle Müslümanların arasına tefrika girdi,” demektedir.¹¹² İbn Hacer, *belli bazı şehirleri öven veya yeren hadisler sahih olamaz* ilkesini Buhârî’de rivayet edilen bu hadis için göz ardı ederek bu yorumu yapmakta ve ilk olayların Medine’de başladığını ve Hz. Ali’ye baş kaldıran Muaviye’nin Şam’da olduğunu unutmuş gibi görünmektedir.

Şunu da belirtmek gerekir ki, bu, İbn Hacer’e has bir yorum şekli değildir. Diğer şerhlerde de bu tür yorumlar mevcuttur.

b. Tenkitçiliği

İbn Hacer’in üzerinde durulması gereken önemli özelliklerinden biri de tenkitçi yönüdür. Adeta bir hadis ve İslam kültür ansiklopedisi durumunda olan *Fethu’l-Bârî*’de ele aldığı konularla ilgili ulaştığı malumatı nakletmekle yetinmemiş gerektiğinde tenkide tabi tutup kendi tercihini belirtmiştir.

İbn Hacer, çeşitli konularda delil olarak ileri sürülen hadisleri, *Sahihayn*’de, özellikle de Buhârî’de yer almıyorsa, tenkide tabi tutmaktan; isnadlarındaki kusurları dile

¹⁰⁴ *Fethu’l-Bârî*, VII, 125.

¹⁰⁵ Buhârî, 92, Fiten, 11, (VIII,92).

¹⁰⁶ *Fethu’l-Bârî*, XIII,44.

¹⁰⁷ Buhârî, 92, Fiten, 3, (VIII,88).

¹⁰⁸ *Fethu’l-Bârî*, XIII, 12.

¹⁰⁹ Buhârî, 92, Fiten, 10, (VIII, 92).

¹¹⁰ *Fethu’l-Bârî*, XIII, 42.

¹¹¹ Bkz. Buhârî, 92, Fiten, 16, (VIII,95).

¹¹² *Fethu’l-Bârî*, XIII, 58.

getirmekten geri durmamıştır. *Kütüb-i Sitte* içinde yer almalarına rağmen Tirmizi, Ebu Davud, Nesaî ve İbn Mace'nin rivayet ettikleri çok sayıda hadisi tenkit etmekte ve sahih olmadıklarını ifade etmektedir. Fakat Buhârî ve Muslim'in rivayetleri hakkında bu şekilde cesaret gösterdiğini söylemek mümkün görünmemektedir. Özellikle Buhârî karşısındaki bu tavrı, o kadar açıktır ki, problemlili olduğu açıkça belli olan hatta kendisinin de bu durumun farkında olduğu rivayetlerde bile onu tenkit etmeye yeltenmemektedir. Zira Buhârî hakkında sahip olduğu kanaat onu farklı ihtimallere dayanarak Buhârî'yi haklı çıkaracak yorumlar yapmaya sevk etmiştir.¹¹³ Misal olarak adağın kaderin önüne geçemeyeceğini belirten hadisi zikredebiliriz. Hadisin metninde "Adak, insan oğluna takdir ettiğimin dışında bir şey getirmez..."¹¹⁴ şeklinde bir ifade yer almaktadır. Bu ifadeden hadisin kutsi olduğu dolayısıyla Allah'a isnad edilerek zikredilmesi gerektiği açıkça görülmektedir. Fakat Buhârî'de yer alan rivayette söz konusu ifadeler doğrudan Hz. Peygamber'e isnad edilmektedir. Halbuki hadisin aslını teşkil eden Hemmam b. Munebbih'in sayfasında hadisin kutsi bir hadis olduğu açıkça görülmektedir.¹¹⁵ İbn Hacer de hadisin aslında kutsi bir hadis olduğunu belirtmesine rağmen Buhârî'de bu şekilde yer almasının bir hata olduğundan söz etmemiş, sadece hadisin farklı tariklerinde ifadenin nasıl geçtiğini zikretmekle yetinmiştir.¹¹⁶ Buhârî hakkındaki kesin tavrı, bırakın açıkça görülen bu hatanın ona isnad edilmesini, rivayetin bir şekilde hatalı olduğunu dahi söylemesine engel olmuştur. Halbuki, İbn Hacer gibi bir hadis aliminden beklenen, hadisin bu şekilde rivayet edilmiş olmasının hata olduğunu açıkça belirtmesidir.

Buhârî hakkındaki bu tutumuna karşın onun tenkitlerinde objektif davrandığını göstermesi bakımından İbn Teymiye ile ilgi yaptığı şu değerlendirme önemlidir:

*"Bununla birlikte o bir beşerdir. Hata da eder isabet de eder. İsalet ettiği konularda-ki bunlar çoğunluktadır- ondan istifade edilir ve ona rahmet okunur. Hata ettiği konularda ise taklid edilmez ve mazur addedilir. Zira döneminin alimleri onun içtihat için gerekli şartları taşıdığına şahitlik etmişlerdir."*¹¹⁷

İbn Hacer, İbn Nasiruddin ed-Dimaşkî'nin (ö.842) "*er-Reddu'l-vâfir a'lâ men za'ame enne İbn Teymiyye Şeyhe'l-İslâm Kâfir*" adlı esere yazdığı takrizde dile getirdiği bu görüşüyle tenkitte insafli olmak gerektiğine dikkat çekmiştir.

İbn Hacer'in tenkitlerinden en-Nevevî gibi Şafii alimler de nasiplerini almışlardır.¹¹⁸ Yine kendi hocaları olan el-Heysemi¹¹⁹ ve İbnu'l-Mulakkin'e¹²⁰ yönelik tenkitleri de onun tenkit konusunda oldukça serbest davrandığını göstermektedir. Bunlar onun mutaassıp bir Şafii olmadığı şeklinde yorumlanabilir. Nesâî'nin Ebu Hanife'nin hadiste güçlü olmadığına

¹¹³ İbn Hacer'in , *el-Camiu's-Sahih'e* yöneltilmiş olan tenkitler karşısında Buhârî'yi savunmak amacıyla verdiği cevaplar ile ilgili geniş için bilgi doktora tezimize bakılabilir. (Bilen, Mehmet, *İbn Hacer'in Buhârî'ye Yöneltilen İtirazlara Verdiği Cevaplar*, A.Ü.S.B.E. yayınlanmamış doktora tezi, Ankara, 2004. Ayrıca İbn Hacer ile çağdaşı Bedruddin el-Aynî'nin tenkitler karşısında genelde Buhârî'yi savunan bir tavır sergilediklerini dolayısıyla aynı seviyede olmazsa bile bu yaklaşımın başka şarihler tarafından da sergilendiğini görmek için bkz. Köktaş, Yavuz, *Fethu'l-Bârî ve Umdetu'l-Kârî'nin Metin Tahlili Açısından İncelenmesi*, İSAM yay. İst. 2009, s. 93-124.

¹¹⁴ Buhârî, 82, Kader, 6, (VII,213).

¹¹⁵ Bkz. Ahmed b. Hanbel, *Musned*, II, 314.

¹¹⁶ *Fethu'l-Bârî*, XI, 710.

¹¹⁷ es-Sehâvî, II, 735.

¹¹⁸ Bkz. es-Sehâvî, II, 944.

¹¹⁹ Bkz. İbn Hacer, *Macme'u'l-Muesses*, II, 266.

¹²⁰ Hocası İbnu'l-Mulakkin'e yönelik yaptığı bir tenkit için bkz. *Fethu'l-Bârî*, IX, 804.

dair görüşünün başka alimler tarafından da dile getirildiğini belirttiikten sonra, onun bu görüşünü reddetmiş olması da bu kanaatimizi desteklemektedir.¹²¹

Sonuç

Müslümanlar, başlangıçtan beri Hz. Peygamber'in hadislerini rivayet etmenin yanında doğru bir şekilde anlaşılması için de büyük çabalar sarf etmişlerdir. Bu çabaların eseri olarak çok sayıda şerh yazılmıştır. Bu şerhlerin en meşhurlarından biri de İbn Hacer el-Askalânî tarafından Buhârî'nin *el-Câmiu's-Sahih'i* üzerine yazılmış olan *Fethu'l-Bârî* adlı şerhtir.

İbn Hacer el-Askalânî, yaşadığı dönemin en meşhur alimlerinin yanında yetişmiş ve doğum yeri olan Kahire'deki imkanlarla yetinmeyip kendini geliştirmek için bir çok memlekete gitmiştir. Başta hadis olmak üzere tefsir, fıkıh, tarih ve edebiyat alanlarında iyi bir eğitim alan İbn Hacer, İsmail b. Muhammed b. Ebi Bekr el-Mukrî' (ö.837/1433), İbn Kâdî Şuhbe (ö.874/1469), Muhammed b. Abdurrahman es-Sehâvî (ö.902/1496) ve Zekeriya b. Muhammed b. Ahmed b. Zekeriya el-Ensârî es-Senîkî (ö.926/1519) gibi çok sayıda talebe yetiştirmiştir.

Kaynak sıkıntısı çekmemiş olan İbn Hacer, 1430 civarında eserden yararlanmak suretiyle şerhini kaleme almış ve böylece İslâmî ilimlerle uğraşanların müstağni kalamayacakları ansiklopedik bir eser bırakmıştır. Hadislerin farklı tariklerini ustalıkla bir araya getirip şerh eden İbn Hacer, onların anlaşılması için öncelikle Buhârî'nin bab başlıklarının anlamı üzerinde durmuştur. Bab başlıkları ile hadislerin uygunluğunu ortaya koymak için büyük bir uğraş veren İbn Hacer, bu hususla ilgili olarak Buhârî'ye yöneltilmiş olan tenkitleri de cevaplamaya çalışmıştır. Hadisin isnadında bulunan ravileri de inceleyen İbn Hacer, raviler hakkında vuku bulmuş cerh varsa nakletmekte ve genellikle reddedip Buhârî'yi savunmaktadır. Daha sonra hadisin metninde anlamı kapalı olan kelimelerin açıklamasını yapıp hadisin tam olarak anlaşılmasını sağlamaya çalışmaktadır. Hadislerden çıkarılan hükümlerle ilgili değerlendirme ve tartışmalara da yer veren İbn Hacer, mezheplerin farklı görüşlerini ve kullandıkları hadisleri karşılaştırıp tartışmaktadır.

Kendinden önceki literatürden çokça yararlanmış olan İbn Hacer, bir kısmı günümüze yetişememiş olan kaynaklardaki malumatın kaybolmasını önlemek suretiyle büyük bir kültür hizmeti vermiştir. O, bu kaynaklardaki bilgileri olduğu gibb almayıp tenkide tabi tutmuştur. Özellikle kendinden önceki Buhârî şerhlerini tenkide tabi tutmuş olan İbn Hacer, Buhârî ve Muslim dışındaki muhaddisleri de tenkit etmekten geri durmamıştır. Özellikle Buhârî'ye yöneltilen tenkitlere karşı verdiği cevaplarla dikkat çeken İbn Hacer, her halükarda Buhârî'yi savunmayı temel amaç olarak benimsemiş görünmektedir. Hadis ilminde Buhârî'yi zirve olarak gördüğü ve ona yöneltilmiş olan tenkitleri de bu ön kabulden hareketle değerlendirmeye tabi tuttuğu için böyle bir görüntü verdiğini söylemek mümkündür. Onun Buhârî'yi savunmanın yanında bazı hadislerin şerhlerinde de zaman zaman ön kabullerinin etkisi altında kaldığı gözden kaçmamaktadır.

¹²¹ es-Sehâvî, II, 947.